

МЕТОДОЛОШКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ИСТРАЖИВАЊА

Сажетак

У раду је представљена методологија истраживања миграција међународних студената, односно (ре)конструкције њихових идентитета, описане су фазе истраживања, као и методолошке препреке са којима смо се током рада на пројекту сусрели и начини на које смо те методолошке препреке превазишли. Основу рада чини анализа карактеристика коришћених метода и узорка на којем су примењени. Током прикупљања података примењена су три истраживачка метода. Почетни оквир истраживања, прецизније дефинисање основних појмова и њихових димензија засновани су на резултатима фокусгрупних интервјуа. Квантификација резултата је била могућа након примене електронског упитника у којем су прецизније операционализовани основни појмови попут промене идентитета и карактеристика међународних студентских миграција. Последњи метод којим су прикупљени подаци који су расветлили недовољно истражене аспекте међународних миграција студената приликом примене прва два метода, јесте научни разговор. Применом научног разговора коришћењем основе за разговор заокружен је процес прикупљања података. У прикупљању података узорак је подељен на четири групе испитаника, односно студената који имају међународно искуство студирања дуже од годину дана. Прву групу чинили су студенти из Србије који студирају у иностранству, а другу они који су студирали ван Србије, а затим се вратили у Србију или отишли у неку другу земљу. И страни студенти подељени су у две групе: они који тренутно студирају у Србији и они који су студирали у Србији, али су се након студија вратили у земљу порекла. *Кључне речи:* међународне академске миграције, фокус групе, електронски упитник, научни разговор, узорак, идентитети

УВОДНА РАЗМАТРАЊА

Истраживање реконструкције идентитета међународних студената и уопште карактеристика међународних студентских миграција подразумевало је прављење детаљног плана истраживања. Због комплексности проучаваног предмета, теоријско и емпиријско истраживање међународних или интернационалних миграција студената одвијало се у неколико фаза које ће бити објашњене у наредним редовима.

Операционализација појмова

Полазну тачку око које је конструисан нацрт истраживања чинила су два појма: међународне миграције студената и промена или реконструкција идентитета. Не улазећи дубље у теоријско разматрање и анализу ових појмова¹, наводимо да су међународни студенти бројна група са много заједничких одлика као што су језичка баријера, вероватни финансијски и стамбени проблеми, социо-културне различитости и преговарања, као и велике неизвесности у погледу будућег места становања и професионалне остварености (Liu & Rathbone, 2021). Ове за сада привремене миграције, односно долазак у другачије животно окружење и другачије друштвене услове, са новим системом вредности и другачијим културним нормама, захтевају одређени степен прилагођавања, што за последицу може имати и транзицију и трансформацију идентитета (Hale, Rivas & Burke, 2020; Liu & Rathbone, 2021). Управо ту је препозната и полазна, прилично флексибилна *хипотеза нашег нацрта истраживања*, јер смо претпоставили да ће искуство међународног студирања које подразумева горе наведене аспекте миграција, у мањој или већој мери утицати на промену идентитета припадника истраживане популације. *Циљ истраживања* формулисан је као истраживање карактеристика, мишљења и ставова међународних студената, односно њиховог искуства студирања у иностранству и потенцијалне трансформације личног и колективног идентитета.

Други појам који овде расветљавамо, у најосновнијим цртама, јесте идентитет као флуидан, отворени систем који је по природи настајући (Liu & Rathbone, 2021: 42). Посматрали смо га као друштвену категорију која представља „резултат интеракције између људи, институција и праксе у које је појединац укључен“ (Весковић Анђелковић & Васојевић, 2023: 1076), при чему је битно и како појединац види себе и како га други виде, „што је повезано са друштвеним контекстом у којем он живи као и са друштвеним праксама у које је укључен кроз свакодневни живот“ (исто, 1076). Имајући у виду апстрактност појма идентитет и његове вишеструке облике, јасно је да је концепт идентитета веома тешко операционализовати (Blasi, 1988: 226). Пошли смо од најчешће поделе идентитета на индивидуалне и колективне, с тим што колективни идентитети представљају вишеслојну појаву коју је неопходно истражити интердисциплинарним приступом².

¹ Овим, као и другим појмовима који су коришћени у истраживању, више пажње биће посвећено у осталим поглављима. Овде ћемо, ради анализе инструмената за прикупљање података, о њима говорити тек толико да укажемо на поступак њихове операционализације.

² Самим тим што колективни идентитети јесу предмет истраживања и социологије и културологије, антропологије, етнолингвистике и других наука и научних дисциплина, јасно је да је у питању комплексан предмет истраживања са више димензија и аспеката.

Операционализација појма идентитет потпомогнута је објашњењем неких димензија овог појма. Пре свега, имали смо у виду да је формирање идентитета процес у којем млади људи, најчешће адолесценти, долазе до одговора на питања: ко сам ја, где припадам, куда хоћу да стигнем и шта хоћу да постанем (Трајков & Арнаудова, 2011: 39), као и на питања: одакле потичем, шта устројава мој вредносни систем и постоји ли сагласност мог и вредносног система друштва коме припадам (Николић, 2016: 40). Исто тако, имали смо у виду и да се и персонални (или индивидуални, лични, сопствени) и колективни идентитети (идентитет друштвених група) формирају „под утицајем бројних генетских, културних, социјалних и персоналних фактора, унутрашњих и спољних процеса“ (Mitrović, 2009: 43, према Николић, 2016: 41).

Операционализујући појам идентитета, нисмо могли да избегнемо 12 апстрахованих, али и међусобно повезаних елемената Ериксоновог концепта идентитета које наводи Аугусто Блази (Blasi, 1988), а који су нам даље помогли: 1) Идентитет је одговор на питање „Ко сам ја?“ 2) Уопште, тај одговор се састоји из постигнућа новог јединства међу елементима нечије прошлости и очекивања од будућности, 3) а то јединство представља извор фундаменталног осећаја истости и континуитета. 4) До одговора на питање о идентитету долази се путем реалистичког оцењивања себе и своје прошлости; 5) Индивидуа узима у обзир своје културе, нарочито идеологије, као и шта друштво очекује од нас, 6) критички се преиспитује ваљаност културе и друштва, као и примереност туђих перцепција и очекивања (криза). 7) Процес интегрисања и преиспитивања треба да се одвија око неких фундаменталних области као што су занимање, партнерски односи, религијске и политичке идеје, 8) требало би да постоји одређена флексибилност, као и трајне посвећености у тим областима, 9) тиме се обезбеђује, гледано из објективне перспективе, интеграција јединке у друштво. 10) Субјективно гледано, обезбеђује се и осећај базичне лојалности и поверења. 11) Предсвесно се јавља осећање укоренености, добробити, самооцењивања и сврховитости. 12) Сензитивни период за развој идентитета јесу адолесцентске године (Blasi, 1988: 226–227).

Рашчлањујући појам колективни идентитети, о којима се може говорити са становишта различитих критеријума,³ уопштено смо га класификовали на следећи начин: *џруџни, кулџурни, џоџкулџурни, класно-слојни, еџнички, верски, џрофесионални, идеолоџки, џарџијски, родни, џенерацијски, завичајни и генџиџеџи* (Николић, 2016: 43; Петрић & Лукић, 2023: 1101), као и *национални*. Међутим, друштвене промене, пре свега ширење глобализације и

³ Нпр. разврставање према начину организовања, научној дисциплини и бројним другим приступима (Mutavdžić, 2017: 144). Исто тако, не смемо заборавити да на класификацију колективних идентитета утичу историјски тип друштва и његове особине, те се код неких аутора класификације разликују.

стварање наднационалних творевина утичу на прихватање другачијих система вредности, па се јављају дискусије и о новим идентитетским формама. Пре свега, говори се о *наднационалном идентитету*, нпр. европском идентитету (Mutavdžić, 2017), за који смо претпоставили да ће се јавити код одређеног броја студената; или, нпр. развојем дигиталних технологија и ширењем значаја друштвених мрежа долазимо и до формирања *дигиталног идентитета*. Да бисмо испитали да ли је и у којој мери дошло до промене или реконструкције идентитета међународних студената користили смо и „списак“ особина које учествују у грађењу различитих колективних идентитета, међу којима су између осталог: заједничке представе и погледи на свет; сагласна уверења, циљеви и вредности; сродан начин живота; модели поступања; основни културни обрасци; осећање заједничке припадности; заједничка вера; традиција и обичаји; језик; писмо; географска настањеност; привређивање; заједничко историјско порекло и искуство; свесност о заједничком пореклу и историјском искуству; предања и митови; свест о етногенетској сродности; осећање солидарности и привржености; уређење и организација друштвеног живота (Николић, 2016: 40). Имајући на уму вишеслојност колективних идентитета и његове различите облике, у овом истраживању највише пажње посвећено је: социјалном идентитету, културном, етничком, професионалном и просторном идентитету.

Реконструкција идентитета, поред миграција међународних студената, кључни је појам свих фаза истраживања, који је повезао појмове међународни студенти и идентитет. Реконструкција идентитета не значи „потпуно одбацивање чврстог језгра, односно њихове примарне различитости“ (Весковић Анђелковић, 2024: 464) јер „процес адаптације и интеграције у нову друштвену средину не тече за сваког појединца једнако. Бројни фактори, попут земље порекла и пријема, социо-економског статуса појединца, образовања и занимања њихових родитеља, расположивих материјалних и економских ресурса, етничке групе којој припада, као и степена познавања језика земље одредишта утичу на начин и степен његове адаптације у земљу пријема (Tavares, 2021: 87; Vesković Anđelković & Bobić, 2019: 203)“ (Весковић Анђелковић, 2024: 465). Већина ових фактора нашла је своје место у инструментима за прикупљање података. Ови инструменти конструисани су на основу индикатора које смо добили након анализе поменутих појмова. Дакле, у свим фазама истраживања коришћени су неки од следећих индикатора:

- Промена у схватању себе у периоду пре студирања у иностранству и за време студирања у иностранству. За студенте који су се вратили у земљу порекла додата је још једна временска тачка – период након повратка. Ова промена анализирана је кроз тражење одговора на

питање *ко сам ја*. Односно, ко је био пре одласка, а ко је сада за време школовања у иностранству, или након повратка.

- Припадност одређеним групама у земљи пријема – припадност у време пре миграција и током студирања (контакти са људима из земље порекла који су такође у земљи пријема; контакти са људима других група и са домицилним становништвом).
- Учесталост контаката са људима из земље порекла/земље пријема; место остваривања контаката у земљи пријема.
- Уочавање сличности и различитости међу културама (шта им се највише свиђа, шта не би волели да виде у земљи порекла што је карактеристично за земљу пријема итд.).
- Прихватање начина живота у земљи пријема (културне разлике, правила, обичаји итд.).
- Познавање језика у земљи у којој студирају, проблеми који се јављају због (не)знања језика те средине.
- Начин оцењивања своје прошлости и очекивања од будућности итд.

ПРИКУПЉАЊЕ ПОДАТАКА – МЕТОД И УЗОРАК

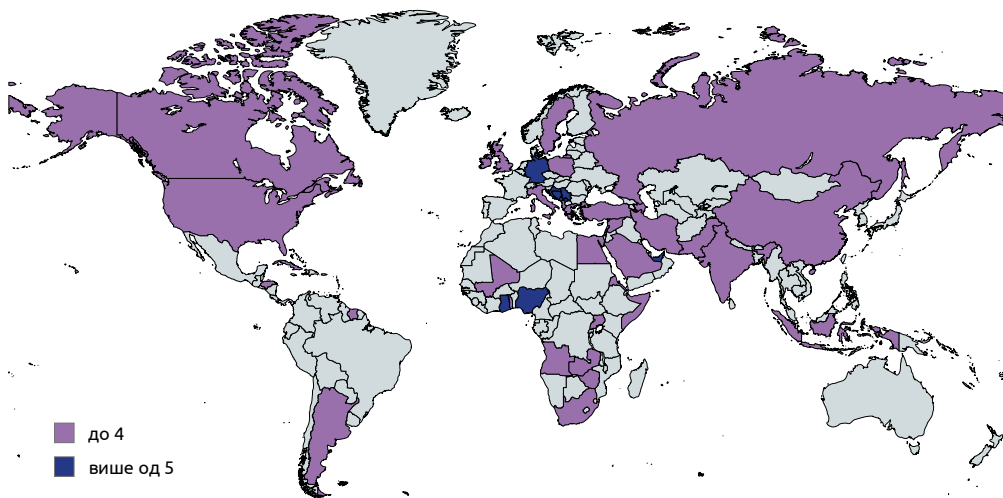
Реализација истраживачког пројекта, односно прикупљања података, одвијала се у три фазе. У свакој фази коришћени су различити поступци за прикупљање података: у првој фази коришћен је фокусгрупни интервју, у другој електронски упитник, док је у последњој фази примењен научни разговор. Узорак је био подељен на четири групе испитаника:

- прву групу чинили су студенти пореклом из Србије који студирају у иностранству;
- другу групу студенти из Србије који су студирали у иностранству, али су се вратили у земљу порекла или су се одселили у неку трећу земљу;
- трећу групу су чинили студенти из иностранства који студирају у Србији;
- последњу, четврту групу чинили су испитаници рођени у иностранству, који су у Србији студирали најмање годину дана и потом се вратили у иностранство.

Неки испитаници су студирали у више држава. Услов за учешће у истраживању био је да период студирања у иностранству није био краћи од годину дана⁴ и да студенти нису старији од 35 година.

⁴ Претпоставља се да је годину дана минималан период након којег међународни студенти почињу да усвајају обрасце понашања становника државе у којој студирају.

На карти 1. приказано је одакле су пореклом испитаници који су учествовали у истраживању. Обележене су земље порекла свих 259 испитаника, без обзира на то у којим фазама истраживања су учествовали. Специфичности узорка према фазама истраживања у којима су учествовали објашњене су у редовима који следе.

Карта 1. Одакле су студенти (испитаници)?

Прва фаза прикупљања података

Имајући у виду да фокусгрупни интервју даје најбоље резултате у првим фазама истраживања појава о којима не постоји пуно података, као и комплексност истраживане појаве, у првој фази истраживања подаци су прикупљени управо путем тог истраживачког приступа. Већ је наведено да полазна претпоставка није у себи садржала чврсто формулисане узрочно последичне односе, већ је имала одређен степен флексибилности. Фокусгрупни интервју одабран је због прецизнијег дефинисања почетних хипотеза, али и због издвајања различитих варијабли које су касније коришћене у другим фазама истраживања, пре свега у чврсто структурираним упитницима. Подаци су прикупљени у три фокус групе током јуна 2023. године, а у свакој групи је учествовало по 6 испитаника.

Разговоре су водили модератори и њихови асистенти користећи водич за разговор. Водич за фокусгрупни интервју обухватио је следеће теме за разговор: доживљај идентитета (ко сте Ви, како себе представљате другима, промене и разлике у идентитету пре и током миграција, односно студирања); доношење одлуке о миграцији (када су донели одлуку, ко је утицао

на доношење одлуке...); долазак у земљу пријема (први утисци, сличности и разлике са земљом порекла, проблеми са којима су се сусретали након доласка...); различити идентитети (социјални: пријатељи из земље порекла и земље дестинације, контакти са породицом...; културни: начин живота у обе земље, обичаји, начин облачења, исхране, провођења слободног времена, језик, похађање курсева; просторни: где се осећа као код куће...; професионални: планови за каријеру, начин проналаска посла, да ли ће им међународно студирање дати предност при запошљавању...) и планови за будућност.

Централно место у водичу за фокусгрупни интервју (ФГИ) заузимала је група питања која се односила на истраживање различитих идентитета издвојених на основу концептуалног оквира: социјални идентитет, културни, етнички,⁵ професионални и просторни идентитет. У оквиру ове групе питања укључени су индикатори о којима је било речи у претходним редовима, али је водич тако био конципиран да је остављена могућност за идентификацију нових.

Целокупан ток разговора је сниман, а разговори су затим транскрибовани са аудио-записа. Иако је препорука да фокусгрупни интервју траје од 1,5 до 2,5 сата, ови разговори трајали су од 2 до 2,5 сата, што указује на комплексност тема о којима се разговарало, али, такође, указује и на квалитет разговора и заинтересованост испитаника за дискусију на ову тему.

Поред водича за ФГИ направљен је кратак анониман структурисан упитник о социо-демографским карактеристикама испитаника (пол, старост, образовање, место порекла, оцена материјалног положаја), а упитник су учесници фокус група попунили пре самог разговора.

Такође је направљен и упитник за евалуацију рада у фокус групама намењен истраживачима, односно модераторима и асистентима који су учествовали у реализацији разговора. У овом упитнику истраживачи су након спровођења ФГИ наводили податке о броју студената, оценили су предности и недостатке разговора, као и потенцијалне методолошке недостатке током вођења разговора попут негативне реакције испитаника на одређена питања, оцене величине групе и сл. Досадашња истраживања показала су да је успешна фокус група она у којој учесници упућују своје одговоре не модератору, већ једни другима, образлажући своје мишљење или тражећи објашњења од других учесника (Ђурић, 2005), што је био случај и у овим групама. Добијени су квалитетни подаци који су касније класификовани.

Карактеристике узорка: Студенти су позвани да учествују у истраживању путем сајта Института друштвених наука из Београда и друштвених мрежа,

⁵ Етнички идентитет овде је посредно испитан преко придавања значаја разликама поменутих аспеката друштвеног живота у земљи порекла и земљи одредишта, а у наредној фази му је посвећено више пажње.

али су и поред тога истраживачи били принуђени да користе метод грудве снега да би попунили фокус групе студентима одговарајућих карактеристика.⁶

Разговори су обављени у три различите фокус групе, од којих је једна реализована у Новом Саду, а две у Београду.⁷

У првој фокус групи одржаној на Филозофском факултету у Новом Саду учествовало је 6 студената пореклом из Србије који студирају у иностранству најмање једну годину.⁸

У првој фокус групи у Београду учествовало је 6 младих стручњака који су одређени степен студија завршили у иностранству и вратили се у Србију, док је у другој учествовало 6 студената који студирају у Србији, а пореклом су из иностранства. Прикупљање података у обе фокус групе у Београду обављено је у Институту друштвених наука.⁹

У раду фокус група учествовало је укупно 18 испитаника, 12 испитаница и 6 испитаника. Овакву полну структуру можемо објаснити већ потврђеним податком да се жене чешће одазивају у истраживањима. Просечна старост испитаника у Новом Саду износила је 25,6 година. Испитанице у првој београдској фокус групи били су у просеку стари 34,2¹⁰ године, док су страни студенти у просеку били стари 28,2 године.

Међу студентима пореклом из Србије, у обе фокус групе, било је по два студента који су студирали у Белгији и Великој Британији, и по један студент у Француској, Кипру, Чешкој, Италији, САД-у, Аустрији, Шпанији и Мађарској.

⁶ Претпоставља се да је на неодазивање највише утицало то што су подаци прикупљани у летњем периоду, па многи испитаници нису били у могућности да учествују у истраживању.

⁷ Приликом обраде података прикупљених фокусгрупним интервјуом сви истраживачи су у својим радовима обележавали одговоре које су издвојили на следећи начин: ФГ 1 НС (наши студенти који студирају у иностранству); ФГ 1 Бг (наши студенти који су се након студирања вратили у Србију); ФГ 2 Бг (иностранци студенти који студирају у Србији).

⁸ У овој групи испитаника посебно је примећен проблем у одазиву потенцијалних испитаника, јер је већина њих приводила јунски, односно јулски испитни рок крају, те су још били у иностранству у местима где студирају. Чини се да је било прикладније да се прикупљање података са овом групом испитаника обавило путем интернета, онлајн.

⁹ Студенти из иностранства који су студирали у Србији и вратили се у земљу порекла (четврта група испитаника), нису учествовали у фокус групама, пре свега због тога што су остале групе испитаника учествовале у ФГ уживо, што није било могуће са овом групом испитаника. Такође, није постојала база из које бисмо узели узорак, или евенуално контакт електронске адресе. Из истих разлога ова група испитаника није била заступљена ни у научном разговору, већ су учествовали само у попуњавању електронског упитника, који је као метод идеалан за прикупљање података од испитаника који живе на удаљеним подручјима.

¹⁰ У нацрту истраживања било је предвиђено да као и остали испитаници, и испитаници ове групе не буду старији од 30 година, али су тешкоће приликом тражења испитаника и великог степена неодазивања условили повећање ове границе приликом спровођења фокус групе.

Међу страним студентима који су учествовали у овој фази прикупљања података, два испитаника пореклом су из Суринама, док је из Ирана, Сирије, Индонезије и Северне Македоније учествовао по један испитаник.

Упитником који су попуњавали пре фокус група, од испитаника је тражено да процене материјално стање своје породице пре одласка у иностранство. Најзадовољнији материјалним стањем били су учесници фокус групе у Новом Саду, односно студенти који су у време истраживања студирали у иностранству, а пореклом су из Србије. Наиме, 4 испитаника материјално стање пре студирања проценило је као врло добро, а 2 као задовољавајуће, што даје просечну оцену 3,66.¹¹ Нешто мањи степен задовољства показали су учесници ФГ 2 Бг, односно страни студенти који студирају у Србији, који су проценили материјално стање пре доласка у Србију на студије као задовољавајуће (просек је 3,00), док су најлошије материјално стање пре одласка у иностранство по сопственој процени имали испитаници ФГ 1 Бг, односно повратници у Србију: 2 лоше, 2 задовољавајуће и 1 врло добро, 1 испитаник није дао одговор, што даје просечну оцену 2,8.

У укупном броју испитаника веома се разликовала школска спрема стечена пре одласка у иностранство. Највиша испитаника је пре одласка у иностранство стекло високо образовање (33,3% од укупног броја испитаника), док је један испитаник већ имао докторат (табела 1).

Табела 1. Школска спрема пре одласка на студије у иностранство

	Укупно	ФГ 1 НС	ФГ 1 Бг	ФГ 2 Бг
Укупно	18 (100)	6 (100)	6 (100)	6 (100)
средња школа	4 (22,2)	3 (50)	–	1 (16,7)
виша школа	2 (11,1)	–	–	2 (33,3)
висока школа	6 (33,3)	2 (33,3)	2 (33,3)	2 (33,3)
мастер/мр/спец	5 (27,8)	1 (16,7)	4 (66,7)	–
др	1 (5,6)	–	–	1 (16,7)

Након анализе и обраде података прикупљених фокусгрупним интервјуом, у другој фази истраживања ови подаци коришћени су и за конструисање електронског упитника који је дао већи степен уопштавања и квантификације података.

¹¹ Од чега је 1. веома лоше, 2. лоше, 3. задовољавајуће, 4. врло добро и 5. одлично.

Друђа фаза прикупљања података

Електронски упитник направљен је у два облика: упитник за студенте који тренутно студирају у иностранству и упитник за студенте који су студирали у иностранству, али су се вратили у земљу порекла након завршених студија или су отишли у трећу земљу. Оба ова упитника била су дистрибуирана на српском и на енглеском језику, тако да је укупно било 4 упитника, односно за сваку групу испитаника по један. Упитник за студенте који тренутно студирају у иностранству садржао је 32 питања, а упитник за повратнике имао је једно питање више.¹² Сва питања су била затвореног типа са понуђеном опцијом дописивања одговора.¹³ Упитници су садржали четири Ликертове скале са укупно 36 ставова, као и пет скала процена (Слика 1). Десет питања на крају упитника односила су се на социо-демографске карактеристике испитаника. Упитници су садржали 111 варијабли.

Упитницима су поред социо-демографских карактеристика, истражени и: професионални идентитет (од испитаника је, између осталог, тражено да направе паралелу између потенцијалних услова за рад у њиховој струци у земљи где студирају и у земљи порекла); етнички идентитет (како представља земљу порекла другима, шта за њих значи бити припадник одређене националности, вере, језика, држављанства итд., колико прате догађаје из земље порекла); културни (однос према храни, моди, музици, обичајима земље у којој студира); просторни (оцена разлике јавних простора градова у којима је живео и сада живи...). Даље, испитане су промене које су се након одласка у иностранство догодиле (промена односа према стилу живота, породици, пријатељима, каријери, другим културама и сл.).

Упитници су дистрибуирани испитаницима од друге половине новембра 2023. до краја јануара 2024. године када је био активан линк за попуњавање електронских упитника. Прикупљање података преко интернета (онлајн) одабрано је услед немогућности реализовања овог типа истраживања лицем у лице – испитаници су међународни студенти који великим делом бораве ван земље те је стога, превасходно финансијски било немогуће организовати истраживање уживо. Подаци су прикупљени преко платформе Limesurvey, а онда су даље пребачени у програм Microsoft Excel.

¹² Испитаници који су се вратили у земљу порекла наводили су годину повратка.

¹³ Понуђени одговори, односно алтернативе, формиран су на основу досадашњих података, искуства истраживача, али су пре свега резултат анализе података прикупљених помоћу ФГИ.

A13. Molimo Vas da od 1 do 5 ocenite aspekte života u zemlji u kojoj studirate (1 – veoma loše, 5 – izuzetno)

	1	2	3	4	5
Ponašanje lokalnog stanovništva prema Vama	☐	☐	☐	☐	☐
Ponašanje kolega sa studija koji nisu iz Vaše zemlje	☐	☐	☐	☐	☐
Ponašanje profesora prema stranim studentima	☐	☐	☐	☐	☐
Pomoć koju univerzitet pruža stranim studentima	☐	☐	☐	☐	☐
Pomoć koju državne institucije pružaju stranim studentima	☐	☐	☐	☐	☐
Pomoć koju služba administracije na fakultetu pruža stranim studentima	☐	☐	☐	☐	☐
Dostupnost državnih institucija za sugestije i žalbe studenata	☐	☐	☐	☐	☐

Слика 1. Изглед једног питања у програму Limesurvey

Карактеристике узорка: Примена електронског упитника најчешће подразумева проблеме код одабира узорка и проналаска појединаца који ће учествовати (Стојшин, 2014), што се догодило и у овом истраживању. Наиме, непостојање репрезентативног узорка и директних контаката са испитаницима узроковало је неједнаку дистрибуцију испитаника унутар група. Након сређивања базе података подела испитаника по узорачким групама изгледала је овако: испитаници из Србије који се школују у иностранству (75 испитаника) учествовали су са 33,8% у укупном броју испитаника који су попунили електронски упитник; испитаници пореклом из Србије који су се вратили са школовања у иностранству у Србију имају удео од 23,0% (51 испитаник). Најбројнија група у овом делу истраживања били су испитаници који су из иностранства дошли на школовање у Србију са уделом од 40,5% (90 испитаника), и на крају, најмање испитаника било је у групи испитаника из иностранства који су се школовали у Србији, па су се након завршетка школовања вратили у земљу порекла – њихов удео је свега 2,7% (6 испитаника).¹⁴

Након контроле и одбацивања непотпуних упитника, електронски упитник попунило је 222 испитаника подељених у четири наведене групе.

Полна структура испитаника у овој фази истраживања била је уједначенија него у фокус групама, а опет су заступљеније биле испитанице (57,8%) од испитаника (42,2%) (табела 2). До 30 година старости било је 70,8% од укупног броја испитаника, док је старијих од 30 било 29,2% (табела 3). Најбројнији су

¹⁴ Овако мали одзив у овој групи испитаника био је очекиван, јер су у питању студенти из иностранства који су се вратили у своје земље, те је са њима било тешко контактирати.

били испитаници који су на студијама у иностранству боравили годину дана (графикон 1).

Табела 2. Полна структура испитаника

	Укупно	Мушко	Женско
Укупно	222 (100)	89 (40,1)	122 (54,9)
Студенти из Србије на школовању у иностранству	75 (33,6)	19 (8,6)	54 (24,3)
Студенти из Србије који су студирали у иностранству и вратили се у Србију	52 (23,4)	21 (9,4)	29 (13,1)
Инострани студенти који студирају у Србији	90 (40,5)	46 (20,7)	37 (16,7)
Инострани студенти који су завршили студије у Србији и вратили се у своју земљу	5 (2,2)	3 (1,4)	2 (0,9)

Напомена: разлика од 100% у свим табелама представља одговоре који недостају

Табела 3. Старост испитаника

Старост	
18–19	5 (2,4)
20–24	78 (35,1)
25–29	63 (28,4)
30–34	46 (20,7)
старији од 35	19 (8,5)

Напомена: разлика од 100% су непознати

Графикон 1. Дужина боравка у иностранству

Земља порекла: Већина странаца који су учествовали у прикупљању података електронским упитником, а који студирају у Србији, пореклом су из афричких (14,9%) и азијских земаља (11,3%) (табела 4). С друге стране, дестинација наших студената најчешће су европске земље¹⁵ (71,6% од укупног броја студента из Србије¹⁶), међу којима је најпопуларнија Немачка. У укупном броју испитаника друге фазе појавило се 8,9% испитаника који су студирали у две земље, а 2,7% од укупног броја студирало је у неколико земаља.

Табела 4. У којој држави сте рођени?

Укупан број испитаника	
Србија	110 (49,5%)
СФРЈ	24 (10,8%)
Европа	Укупно 19 (8,6%) Немачка 5 (2,2%); Грчка 4 (1,8%); Уједињено Краљевство 3 (1,3%); Италија 2 (0,9%); по један испитаник из Албаније, Ирске, Шведске, Швајцарске и Пољске.
Африка	Укупно 33 (14,9%) Нигерија 8 (3,6%); Гана 7 (3,1%); Екваторијална Гвинеја 3 (1,3%); из Анголе, Јужноафричке републике, Замбије и Уганде по два испитаника; по један испитаник био је из Египта, Еритреје, Малија, Сомалије, Зимбабвеа, Тогоа и Есватинија.
Азија	Укупно 25 (11,3 %) Уједињени Арапски Емирати 5 (2,2%); Турска 3 (1,3%); Индија 3 (1,3%); по два испитаника била су из Индонезије, Сирије, Саудијске Арабије; по један испитаник био је из Ирана, Хонг Конга, Азербејџана, Кувајта, Пакистана, Катара, Кине и Русије.
Остали	Укупно 11 (4,9%) Вануату 3 (1,3%); по два испитаника било је из Суринама и Сједињених Америчких Држава; по један испитаник био је из Хондураса, Кубе, Канаде, Аргентине.

Већина испитаника која је учествовала у другој фази истраживања оценила је материјални положај своје породице као задовољавајући (57,8%), док га је 11,4% испитаника оценило као лош и веома лош (табела 5).

¹⁵ Немачка 23 (10,3%); Италија 11 (4,9%); Бугарска 8 (3,6%); САД 8 (3,6%); Мађарска 7 (3,1%); Француска 6 (2,7%); Холандија, Уједињено Краљевство и Аустрија по 5; Шпанија и Словенија по 4 испитаника. По три студента студира у Швајцарској, Кини, Чешкој и Канади, а по два у Белгији, Грчкој, Русији, Уједињеним Арапским Емиратима. По један студент студирао је у Шведској, Данској, Хрватској.

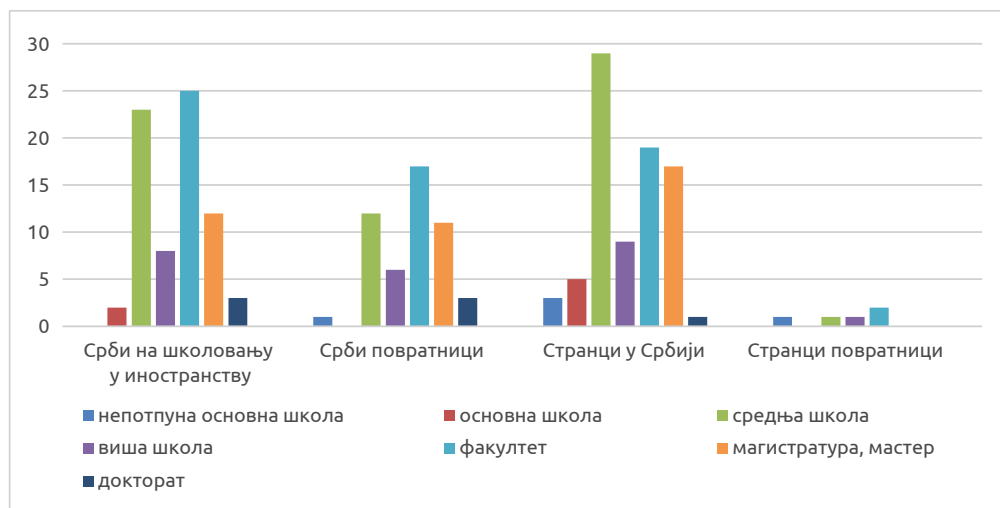
¹⁶ И повратници и они који студирају у време истраживања.

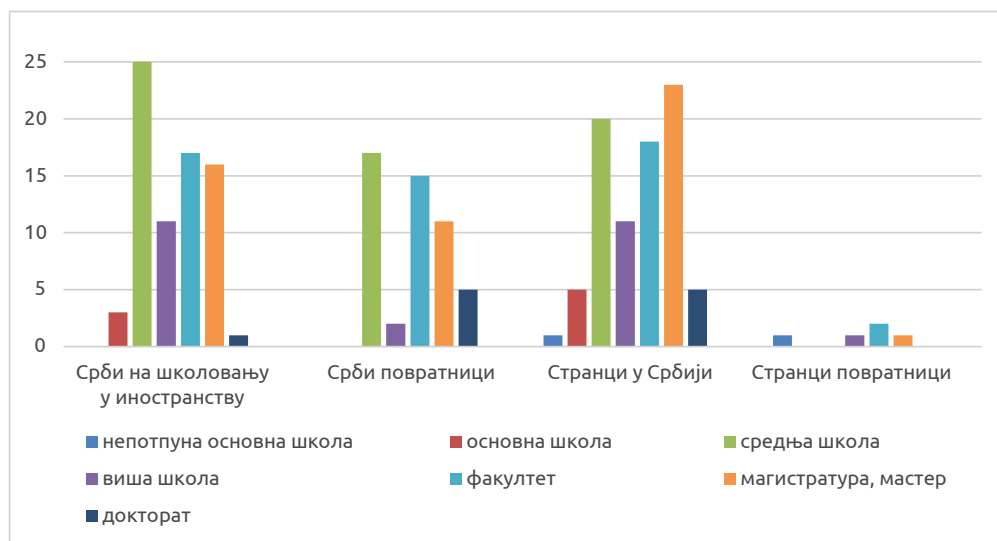
Табела 5. Оцена материјалног положаја испитаника

	Укупно	веома лош	лош	задово- љавајући	врло добар	одличан
Укупно	211 (100)*	3 (1,4)	21 (10)	122 (57,8)	53 (25,1)	12 (5,7)
Студенти из Србије на школовању у иностранству	73 (34,6)	1 (0,5)	7 (3,3)	42 (19,9)	17 (8)	6 (2,8)
Повратници у Србију	50 (23,7)	–	6 (2,8)	26 (12,3)	14 (6,6)	4 (1,9)
Странци у Србији	83 (39,3)	2 (0,9)	7 (3,3)	51 (24,2)	21 (10)	2 (0,9)
Странци повратници	5 (2,4)	–	1 (0,5)	3 (1,4)	1 (0,5)	–

Напомена: *Једанаест испитаника није дало одговор на ово питање.

Образовна структура: Степен образовања оца и мајке међународних студената битан је за даље анализе. Што се тиче образовања мајке, трећина мајки странаца који студирају или су студирали у Србији има завршену средњу школу (34,1% од укупног броја странаца), а затим факултет (23,9%). Само 1,1% испитаника који нису пореклом из Србије има мајку са докторатом, док је међу студентима из Србије таквих 4,9% испитаника. Међу међународним студентима у Србији било је 4,5% оних чија мајка није имала завршену основну школу, док је међу студентима пореклом из Србије 0,8% мајки без завршене основне школе (графикон 2). Мајке испитаника из Србије најчешће су имале завршен факултет (34,1% од укупног броја студената из Србије), а затим и средњу школу (28,5%).

Графикон 2. Највиши степен образовања мајке, у %

Графикон 3. Највиши степен образовања оца, у %

Међу студентима из Србије било је највише очева који су завршили средњу школу (34,1% од укупног броја студената пореклом из Србије), а затим факултет (26%). И код странаца и код студента из Србије већи је удео очева са магистратуром и специјализацијом (24,1% од укупног броја испитаника) него код мајки (19%) (графикон 3).

И поред свих напора истраживача да дођемо до што већег броја испитаника који би попунили електронски упитник, треба напоменути да је узорак најчешће био грудва снега или пригодан, па се ови резултати не могу у потпуности односити на читаву популацију међународних студената. Узорак чини 222 испитаника, а због неједнаке заступљености свих група, одговори су се најчешће анализирали за цео узорак који се третира категоријом „међународни студенти“.

Трећа фаза прикуиљања података

У сврху примене трећег планираног метода у истраживању промене идентитета међународних студената, научног разговора, састављена је основа за разговор. Прва група питања односила се на социо-демографске карактеристике испитаника. Овде су укључена иста питања која смо користили у електронском упитнику, а затим су наведена и питања о месту порекла испитаника (село-град, величина места). Након тога, постављено је питање које је коришћено и у фокусгрупном интервјуу, питање ко сам ја, које указује на придавање значаја одређеним идентитетима од стране испитаника.

Друга група питања односила се на мотиве мигрирања који су због специфичности метода који су примењивани у ранијим фазама истраживања били занемарени. Питања су се односила на мотиве одабира одређене дестинације, на мотиве одласка у иностранство, као и улогу родитеља и шире породице у доношењу одлуке. Један део питања односио се на повлачење паралеле између места у којем су живели и места у којем су студирали; на препознавање недостатака и позитивних страна у овим местима; оцену задовољства условима и квалитетом живота за време и пре студирања; анализу искуства боравка у иностранству и промена које су се догодиле.

Трећа група питања односила се на институционалне проблеме који су се јавили током боравка у иностранству; њихову оцену подршке институција на различитим нивоима (државни/локални ниво) приликом доласка, током боравка, након повратка. На крају ове групе питања постављено је питање шта би испитаници саветовали будућим страним студентима, факултетима и професорима како би искуство будућих међународних студената било што позитивније.

Последња група питања обухватила је планове за будућност, где нас је занимало шта их највише мотивише да остану у иностранству или да се врате; шта су пропустили током студија у иностранству, а шта добили; да ли су у предности у односу на оне који су студирали у својој земљи; да ли размишљају о поновној миграцији, као и шта је пресудно када размишљају о будућем месту становања. Научни разговор је завршен питањима колико их је и на који начин студирање у иностранству променило.

Разговори су спроведени током априла 2024. године. Након обраде података прикупљених овим поступком, истраживачи су класификовали и издвојили најчешће навођене одговоре, оне најтипичније, а од варијабли су након одговора или дела одговора наведени пол, старост и земља у којој испитаник или испитаница студира или је студирала. Нпр. (ж, 23, Немачка). Сви одговори су наведени у изворном облику, без исправљања граматичких грешака.

Карактеристике узорка: Узорак је био погодан, а чинило га је 19 испитаника, 6 испитаника било је мушког (31,6%), а 13 женског пола (68,4%). Просечна старост испитаника износила је 29,1 годину, а највише испитаника било је старости између 30 и 34 године (табела 6). У овој фази истраживања учествовало је 13 испитаника из Србије¹⁷ и 6 испитаника из иностранства.¹⁸ У научном разговору, као и у фокус групама, нису учествовали испитаници из четврте групе, односно они који су студирали у Србији, а затим се вратили у земљу порекла или отишли у неку трећу земљу, због наведених разлога.

¹⁷ Они су студирали у Немачкој (4 испитаника), Аустрији (2), Мађарској (2), Француској (2), Тајвану, Уједињеном Краљевству и Сједињеним Америчким Државама (по један испитаник).

¹⁸ Један испитаник био је из Нигерије, Пакистана, Уједињеног Краљевства, Зеленоортских острва, Аргентине и Албаније.

Оба родитеља скоро свих испитаника из иностранства (5) имају високо образовање, док код саговорника из Србије имамо подједнак удео родитеља и са средњом стручном спремом и са завршеним факултетом.

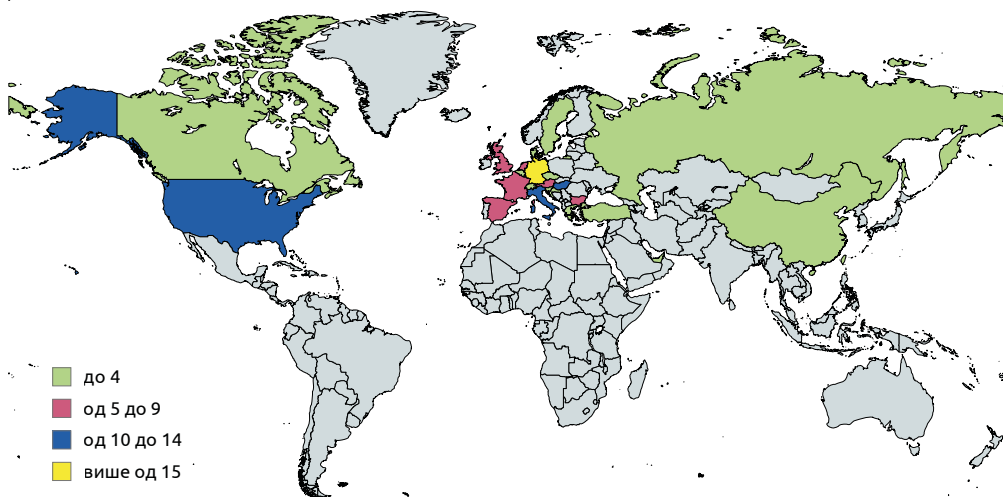
Иако не можемо у потпуности уопштити одговоре због мањег броја испитаника, треба навести да је већина испитаника рекла да им је материјални положај пре одласка на студије у иностранство био веома лош, наводећи одговоре попут „сиромашни“, „лоше“, „родитељи су одједном постали незапослени обоје, ја исто нисам радила и тако смо сви били у потпуном ужасу“, или су наводили да су им родитељи пружали материјалну подршку током студирања.

Табела 6. Старост испитаника

Старост	
укупно	19 (100)
20–24	3 (15,7)
25–29	7 (36,8)
30–34	8 (42,1)
старији од 35	1 (5,3)

* * *

Иако смо код образлагања карактеристика узорка примењеног у свим фазама истраживања наводили где студирају студенти пореклом из Србије, на крају дела о фазама истраживања прилажемо карту на којој је приказано у којим земљама студира највише студената пореклом из Србије, а ови подаци се односе на укупан узорак. Немачка је земља у којој студира највише наших испитаника, 20% од укупног броја испитаника (карта 2).

Карта 2. Где студирају студенти пореклом из Србије?

ОБРАДА ПОДАТАКА

Како је сам нацрт истраживања урађен по принципу триангулације и узорка и метода, тако је урађена и обрада података. Подаци добијени у првој фази истраживања у фокус групама транскрибовани су, а затим обрађени методом класификације, односно тематске анализе. Подаци добијени научним разговором, у трећој фази истраживања, такође су транскрибовани, а затим обрађени и анализирани у програму MAXQDA специјализованим за квалитативне податке. Исти програм коришћен је и за анализу транскрипата добијених након одржаних фокус група.

Током кодирања квалитативних података добијених фокусгрупним интервјуом и научним разговором издвојено је више од 10 категорија. Демографски подаци исти су у свим фазама истраживања. Категорије о мотивима мигрирања и евентуалног повратка у земљу, као и планови за будућност, више се односе на резултате научног разговора, док се остале категорије (културни, просторни, професионални, национални идентитет) више односе на податке добијене фокус групама. Категорије социјалне мреже, искуство миграције, компарација земље порекла и земље пријема провлаче се кроз резултате добијене применом оба метода. Ипак, треба нагласити да се велики део поткатегорија наведених категорија налази у подацима добијених применом оба метода и да се граница не може стриктно повући. То значи да су се испитаници током разговора дотицали различитих аспеката истраживаног проблема. У наредним редовима издвојене су категорије и по неколико поткатегорија ради илустрације начина обраде података применом наведеног програма.

1. Демографске карактеристике: старост; место рођења; место студирања; материјални положај пре одласка у иностранство; браћа, сестре, супружници; ниво образовања родитеља; област/дисциплина студирања; највиши ниво образовања стечен у иностранству.
2. Мотиви мигрирања: „слике“ о дестинацији, позитивне и негативне; став о мотивацији младих за миграцију; разлог миграције и разлози одабира дестинације; разматрање миграције; улога породице, пријатеља, колега у доношењу одлуке о мигрирању; искуство боравка у иностранству итд.
3. Начин живота у иностранству: језик и интеграција у нову средину; знање страног језика – језик нове средине; администрација; однос студент /професор /универзитет и поређење у иностранству и земљи порекла; потенцијална сарадња са земљом порекла или повратак; услови студирања и *cost benefit* (однос трошка и добитка); смештај,

- инфраструктура; домаћа стипендија/страна стипендија; информисаност, тј. предзнања о новој средини и студијама итд.
4. Планови за будућност: мотиви за останак иностранству; мотиви за повратак у домовину; о студентима у иностранству исте земље порекла; бенефити студирања у иностранству; пропуштено због студирања у иностранству; идеална земља/регион/град за живот и рад; визија будућег места живљења; препреке за повратак у домовину; осећај предности због студирања у иностранству.
 5. Културни идентитет: носталгија – храна, музика, обичаји, породица; нова искуства у доживљавању културе; претходне представе културним сличностима; културне разлике и професионалне обавезе; језик као изазов и проблем и сл.
 6. Просторни идентитет: историјско наслеђе као део средине/простора; културне манифестације, спортски догађај; културни споменици и институције; поређење средине/простора у месту порекла и студирања и сл.
 7. Социјалне мреже и капитал: значај друштвених мрежа; националност припадника мрежа; трајност мрежа; мултинационално умрежавање; подршка у интеграцији; чланство у дијаспорским организацијама итд.
 8. Искуство миграције: одлука о миграцији; процес адаптације; однос домаћег становништва према страним студентима; уочене промене услед миграције; размишљања о реемиграцији.
 9. Национални идентитет: став према својој нацији; став према односу странаца према Србима; слика странаца о Србији и Србима; порекло као део личног идентитета; празници и сл.
 10. Осећај сопственог идентитета: самопредстављање.
 11. Професионални идентитет: однос са колегама; став према професији; очекивања од професије; уочене професионалне промене итд.
 12. Компарација земље порекла и дестинације: отвореност према различитостима; друштвени систем; уверења; друштвени активизам; однос према друштвеној заједници; инфраструктура; слободно време у иностранству; слободно време у Србији и сл.

Подаци прикупљени квантитативним методом од 222 испитаника, применом електронског упитника, систематизовани су у Ексел базама, а након спајања све четири базе података,¹⁹ прикупљени подаци пребачени су у програм SPSS у којем су по потреби и обрађивани.

¹⁹ За сваку групу креиран је посебан упитник прилагођен испитаницима, па је на крају било и укупно четири ексел базе.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Комплексност предмета проучавања и његова неистраженост, а затим и недостатак систематизованих и потпуних података о основном скупу – међународним студентима, још током израде нацрта истраживања довело је до претпоставке да ће се током истраживања појавити одређени проблеми. Методолошке препреке које су се јавиле током реализације истраживачког пројекта имале су различите изворе: прво, висок ниво апстракције основног појма у процесу истраживања, идентитети и промена идентитета, и тешкоће у његовом операционализовању; затим, препреке проистекле из специфичности коришћених метода и инструмената за прикупљање података; на крају, препреке произашле због специфичности узорка.

Такође, претпостављено је да ће недостаци предложених метода за прикупљање података бити превазиђени коришћењем више њих, што се показало као тачно. Комбиновање квалитативних и квантитативних метода, а касније и података, углавном је ублажило недостатке који се јављају због специфичности метода, нарочито недостатака у примени електронског упитника. Већина методолошких проблема који су се јавили у истраживању међународних академских миграција могу бити карактеристични и за друга истраживања. У табелама 7 и 8 сажете су фазе истраживања и указано је на њихове предности и недостатке. Ови недостаци превазиђени су на начине који су описани у претходним редовима.

Табела 7. Фазе прикупљања података

Метод	Инструмент за прикупљање података	Узорак
Фокусгрупни интервју	Водич за разговор Упитник са демографским подацима	18 испитаника (3 фокус групе са по 6 испитаника)
Електронски упитник	Упитник	222 испитаника
Научни разговор	Водич за разговор	19 испитаника

Табела 8. Основне предности и недостаци примењених метода

Метод	Предности	Недостаци
Фокусгрупни интервју	прикупљени подаци коришћени су у изради електронског упитника; детаљније упознавање са предметом истраживања	мали број испитаника, немогућност генерализовања података
Електронски упитник	велики број испитаника; квантификација, односно могућност уопштавања одговора	тежак долазак до испитаника са искуством међународних миграција
Научни разговор	уклоњени су недостаци примећени код прва два метода; добијена богата емпиријска грађа	дуг временски период потребан за прикупљање података

И поред различитих методолошких изазова са којима смо се сусрели током трајања пројекта, квалитет и разноврсност података које смо добили током три фазе истраживања, показују да смо те изазове успешно превазишли. Драгоцени налази нашег истраживања са различитих аспеката представљени су у поглављима која следе.

ЛИТЕРАТУРА

- Blasi, A. (1988). Identity and the development of the self. In: D. K. Lapsley et al. (eds.). *Self, Ego, and Identity* (pp 226–242), New York: Springer.
- Весковић Анђелковић, М. (2024). Утицај друштвене покретљивости на реконструкцију идентитета међународних студента – случај Србија. *Социолошки ѓреїлег*, 58(2), 460–485.
- Весковић Анђелковић, М. и Васојевић Н. (2023). (Ре)конструкција идентитета високообразованих повратника: случај Србија. *Социолошки ѓреїлег*, 57(4), 1074–1098.
- Ђурић, С. (2005). Metodologija fokusgrupnog istraživanja, *Sociologija*, 47(1), 1–26.
- Liu, W. & Rathbone, A. (2021). The complexity of international student identity. *Journal of Belonging, Identity, Language and Diversity*, 5(2), 42–58.
- Mutavdžić, R. (2017). Identitet – od pojedinačnog do nadnacionalnog, *Vojno delo*, (7), 137–160.
- Николић, З. (2016). Колективни идентитети и колективни псеудоидентитети, *Балканске синџезе*, 3, 37–57.
- Petrić, J., Lukić, V. (2023). Просторни идентитет међународних студената и везаност за град. *Социолошки ѓреїлег*, 57(4), 1099–1129.
- Стојшин, С. (2014). Интернет као предмет истраживања и/или средство за прикупљање података – са освртом на електронски упитник. У: Д. Тодоровић, Д. Петровић & Д. Прља (ур.), *Инџернеї и грушїво* (стр. 197–214). Београд: Српско социолошко друштво и Институт за упоредно право; Ниш: Филозофски факултет.
- Трајков, И. & Арнаудова, С. (2011). Криза идентитета код адолесцената. У: Д. Маликовић (ур.), *Међународни џемаїски зборник Иденїиїеїи и криза иденїиїеїи* (стр. 37–48). Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини.
- Hale K., Rivas J. & Burke M. G. (2020). International students' sense of belonging and connectedness with US students: A qualitative inquiry. In: U. Gaulee, S. Sharma & K. Bista (Eds.), *Rethinking education across borders* (pp. 317–330). New York: Springer.